

NUO TARPDISCIPLINIŠKUMO HIBRIDINĖS KŪRYBOS LINK

Sabolius, K. (2018). *Materija ir vaizduotė. Hibridinė kūryba tarp meno ir mokslo.* VU leidykla.

2018 m. pasirodžiusi K. Saboliaus sudaryta knyga „Materija ir vaizduotė. Hibridinė kūryba tarp meno ir mokslo“ yra tikra mokslo renesanso viltis, suteikianti optimizmo, kad mokslas grįš prie savo nepriklausomo mąstymo ištakų. Nors hibridinė kūryba skamba kaip H. Hesės stiklo karoliukų dėlionės alegorija, tačiau tai nereiškia, kad mokslas žada nusisukti nuo nuolatinių visuomenės iššūkių ir vėl užsidaryti „dramblio kaulo“ bokšte. Tačiau XXI a. mokslas siekia pasukti nauju keliu, kur jo galimybės ribos tik vaizduotė. Paradoksalu, tačiau R. Barnett'o (2013) požiūriu, šiuolaikiniam universitetui labai trūksta vaizduotės.

Šiuolaikiniam menui, anot W. Compertz'o (2015), nuolat kyla klausimas, „ar tai yra menas?“, o šiuolaikinis mokslas patiria kvestionavimą, „ar tai yra mokslas“ ir „koks tai mokslas?“. Naujosios koncepcijos nukreipia mūsų mąstymą į *postnormalaus mokslo*, ar *transmokslo*, *metamokslo*, *atvirojo mokslo* ir kt. sąvokas (Carolan, 2006; Fuller, 2000). Visos šios sąvokos žymi augantį mokslo, kaip socialinio ir kultūrinio reiškinio, kompleksškumą, kartu ir gilią ideologinę mokslinio pažinimo krizę. Pagrindinis universiteto bruožas, kaip jis apibūdinamas nuo XX a. pabaigos, yra *poakademiniškas*. Ši sąvoka nurodo į universiteto raidos išgyvenamą krizę dėl „menadžerizmo“. L. Donskio (2017) požiūriu, poakademiniškas universitetas yra vadybininkų revoliucijos pasekmė, kai universitetas rengia žmones tam, kad jie aptarnautų sėkmingo vartojimo sektorių. B. Latour požiūriu (2004), visos sąvokos su *post-* žymi abejonę, skepticizmą, nepasitenkinimą, modernizacijos vaisiais. Ko gero mokslas šiandien neturi aiškaus atsako šiai krizei. Hibridiškumą derėtų suvokti kaip laikiną, negalutinę koncepciją, skirtą nustatyti modernistinės mąstysenos simptomus ar anomalijas. Hibridinės mokslinės, technologinės, architektūrinės ir meninės praktikos į šiandienos žmonijos problemas bando atsakyti nekonvenciniais inžineriniais išradimais, menine išmone ir dizaino sprendimais.

Naujos mokslo sąvokos, tokios kaip antropocenas, transhumanizmas, panpatirtis, sintetinė biologija ir kitos peržengia tarpdiscipliniškumo ribas tuo požiūriu, kad jos žymi ne tik naujus disciplinų tarpusavio sąveikų darinius, bet įvardija ir tinklines mąstymo paradigmas. Pavyzdžiui, sintetinė biologija, kurios alternatyvūs pavadinimai yra *apmąstytoji biologija* arba *konstruktyvioji biologija* žymi „naujos disciplinos skirtumą nuo tuo metu naudojamo biologinių sistemų pritaikymo, kuris pasižymėjo beveik atsitiktiniu pobūdžiu“ (Jatautas, 2018, p. 64). Sintetinės bi-

ologijos ištakos, siejamos su vokiečių chemiku F. Wohler'iu, atsirado beveik prieš 150 metų, tačiau tik 2004 m. sintetinė biologija tapo oficialiai pripažintu pavadinimu. Lygiagrečiai su sintetine biologija formuojasi nauja alternatyva – spekuliatyvusis dizainas, kuris „nesistengia gerinti ir optimizuoti egzistuojančių produktų vartotojams – jis nukreiptas į ateitį. Jis kuria modelius, o ne daiktus. Modelius, kurie kuria galimas ateitis“ (Černiauskaitė, 2018, p. 98). „Štai čia dizainas tampa nebe Dekoracija, o Nurodymu“ (Bratton, 2016, cit. Černiauskaitė, 2018, p. 98).

Knygoje pateikiami meno projektų pavyzdžiai aktualizuoja antropoceno raišką. Nuo 2016 m. knygoje žmogaus technokratinio poveikio gamtai padariniai įvardijami kaip nauja antropoceno era. Antropocenas apibrėžia naują Žemės geologinę erą – nuo XX amžiaus vidurio, kuris pasižymi specifiniais ir „didįjį pagreitį“ įgavusiais bruožais dėl kolektyvinės žmonių veiklos poveikio Žemės paviršiui, kuriame ryškėja klimato kaita, atmosferos, vandenynų ir dirvožemio pokyčiai, invazinių rūšių plitimas, vandenynų rūgštėjimas, jūrinių žuvų išteklių pereikvojimas, atogrąžų miškų naikinimas, pasaulio gyventojų gausėjimas, sintetinė žmogaus evoliucija, dirbtinis natūralumas ir kt. Šios koncepcijos svarbą mokslo bendruomenei rodo tai, kad nuo 2013 m. „Elsevier“ leidykla pradėjo leisti šio pavadinimo žurnalą.

Pastarąjį dešimtmetį intensyviai argumentuojama posthumanistinio mąstymo koncepcijos svarba (Braidotti, 2013). Anot A. Šliogerio, mes esame apimti panhoministinės iliuzijos, kuri pasireiškia žmogaus prigimtyje glūdinčia tendencija „įkultūrinti ir šitaip sužmoginti visa, kas yra, galima pavadinti polinkiu sudievinėti, akelai priskiriant sau aukštesnės būtybės galias“ (2011, p. 45). Todėl šiuolaikinis žmogus lengvai pasiduoda iliuzijai, kad visa, kas egzistuoja, gali būti palenкта žmogaus galiai ir valdžiai. Ko gero viena geriausių iliustracijų yra A. Burgess'o romanas „Prisukamas apelsinas“ (1962), kur autorius kurdamas savo veikėjus ir jų likimus kvestionuoja mechaniško blogio išgyvendinimo prasmingumą, atimant iš žmogaus pasirinkimo galimybę. „Prisukamame apelsine“ vaizduojama, kaip Aleksui, kuris linkęs į savitikslių labai brutalų smurtą, kurį jis pats vadina *ultra-smurtu*, pritaikomas specialus gydymo metodas ir vien jau mintis apie blogą poelgį jam sukelia fizinių kančių. Tačiau toks žmogus praranda valią, dvasingumą ir sąmoningą gėrio pasirinkimą. „Meilė negali egzistuoti be neapykantos galimybės ir, versdama žmones atsisakyti savo teisės rinktis tarp šių dviejų galimybių, visuomenė paverčia žmogų paprasčiausiu automatu“, – taip A. Burgess'o kūrinių leidinyje „New York Herald Tribune“ komentavo žurnalistas David'as Talbot'as. Žmogaus negalima paversti automatu socialinio stabilumo, visuomenės saugumo vardan. Komentuodamas savo knygą A. Burgess'as teigė, kad verčiau rinktųsi Londono gatvėse siautėjančias paauglių gaujas, nei regėtų iš individo atimtą teisę rinktis. Kitaip tariant, gėrį reikia sąmoningai pasirinkti. Jei žmogus negali rinktis,

jis liaujasi buvęs žmogumi (cit. remiantis Puslys, 2017). Dar neradę atsakymo į žmoniškumo ugdymo klausimą, jau turime spręsti naują – technologijų humanizavimo klausimą. Numatoma, kad robotai galės ne tik sėkmingai vykdyti jiems pavestas užduotis, bet ir gebės ugdytis, tik kaip juos išmokyti empatijos?

Siekiant plėtoti posthumanizmo idėjas, reikšminga knygoje aptariama antietika (angl. *non-ethics*), kaip mąstymo, įsitikinimų sistema, kuri gali pažeisi priimtinas žinių sistemas, išcentruojant žmogaus perspektyvą. „Ši pozicija akcentuoja mėginimą pralaužti žmogiškąjį ethos – pagal antropocentrinę orientaciją veikiančių normų, taisyklių ir įsipareigojimų visumas“ (Sabolius, 2018, p. 114). Antietika jokiu būdu nereiškia etikos atsisakymo ar moralės sumenkinimo, „veikiau humanistinio mato atmetimą kaip pirmą pradę etinę poziciją (...) tai įgyvendinama įvertinus atogrąžą į kitas rūšis, o kartu pačios žmogaus tarprūšinės padėties specifiką“ (Sabolius, 2018, p. 115).

Knygoje daug dėmesio skiriama mokslo ir meno jungtims, kurios kokybiškai pratęsia kituose kontekstuose aktualizuotas mintis. D. Edwards'as (2008) siūlo žvelgti į mokslo ir meno ryšį kaip į kokybiškai naują reiškinį, kurį nusako menamokslis (angl. *artscience*), apimantis ne tik kūrybos, bet ir socialinių pokyčių procesą. Anot G. Mažeikio (2015, p. 71), menamokslio, t. y. nedalomų meno, technologijų ir tyrimų jungčių, kūrimas yra tai, kas šiandien skatina visuomenę modernizuotis. Atsiranda naujos meno kryptys, tokios kaip biomenas (angl. *bio-art*), kurios žymi ne tik kompleksiškus, bet sintezuotus mokslo ir meno ryšius.

Anot A. Valantiejaus, menui visada būdingas lankstesnis santykis su metodu: „Literatūros ir meno sritys visada gerokai jautresnės potencialiems tikrovės pokyčiams, kurių labai dažnai neįstengia išžvelgti „dėsnius“ formuluojantys socialiniai mokslai“ (2004, p. 515). Todėl yra nemažai įtaigių literatūros, dailės, teatro pavyzdžių, kurie daro didelę įtaką moksliniam suvokimui apie įvairius socialinius reiškinius. Meno kūriniai yra puikus būdas išreikšti giliausius žmogaus lūkesčius ir kurti naujus elgesio modelius. Mokslo ir meno jungtis svarbi mokslo pažangai, nes H. G. Gadamer'io požiūriu, menas visada yra ten, kur mokslas tik bus.

Žvelgiant iš dalykinės pusės, naujosios mokslo kryptys, tokios kaip sintetinė biologija, yra ne „homogeninis mokslas, o veikiau heterogeninė disciplina, kurią sudaro kelios skirtingos mokslinės ideologijos“ (Jatautas, 2018, p. 71). Joms būdingas hibridiškumas pasireiškia tuo, kad B. Latour'o požiūriu, neturi aiškios kilmės: „Kam priskirti ozono skylę, globalinį atšilimą? (...) ar jie žmogiški? Taip, nes tai mūsų rankų darbas. Ar jie gamtiniai? Taip, nes juos sukūrėme ne mes. (...) Ar demografinis sprogimas vietinis, ar globalinis? Ir toks, ir toks“ (Latour, 2004, p. 52). Tai „hibridiniai būviai, susiejantys įvairias sferas į neišnarpliojamas sąveikas, – yra įvairialypiai konglomeratai, realūs kaip gamta, naratyviniai kaip diskursas,

kolektyviniai kaip visuomenė“ (Sabolius, 2018, p. 112). Tai mąstymas „pasitelkiant skirtingas ir dažnai nesuderinamas sisteminės logikas, kurios agreguotų alternatyvias žinojimo rūšis“ (Sabolius, 2018, p. 114).

Hibridinė kūryba daugiau dėmesio skiria vaizduotei negu metodui. Akivaizdūs vaizduotės pavyzdžiai mūsų mąstyme yra tokie kaip laikas: „Laiko negalime stebėti kaip išorinio objekto, todėl jį vaizduojame linija – kitaip negalėtume pažinti laiko matavimo vieneto. Nuolatos matuodami laiką erdve, kartu darome prielaidą, kad laikas teka pagal erdvės taisykles. Tad viena iš vaizduotės funkcijų visada gali būti suprasta kaip laiko, – o platesne prasme ir judėjimo, – įerdvinimas arba pavertimas matomu“ (Sabolius, 2018, p. 41).

Metodo permąstymai yra nuolatinis mokslo filosofijos objektas. Metodas, kaip pagrindinė mokslinio tyrimo patikimumo priemonė, nuolat kvestionuojama mokslo filosofijoje. Ko gero radikaliausias to pavyzdys yra P. Feyerabend'o (1975) darbas „Prieš metodą“. Nuosaikesni mąstytojai bando padėti suvokti metodo gelmę. Anot A. Valantiejaus (2007), metodas yra ne priemonė, o mąstymo stilius. Menininko santykis su kūryba padeda originaliai kvestionuoti metodą: „Tikrą metodą suranda tik tie, kurie yra sukūrę savo sistemą. (...) Metodas, neįgaliotas mąstymo sistemos, yra silpnas (...), lengvai pritaikomas, formalizuojamas“ (Daujotytė, 2003, p. 17).

Anot G. Gasiūno (2018, p. 47), „šiuolaikinių gyvybės mokslų tyrimo objektai yra tokie smulkūs, o mechanizmai tokie sudėtingi, kad juos užčiuopti galima tik netiesioginiais metodais (...) Tikslus vaizdas gaunamas stebinti ne vieną molekulę, o iš daugybės molekulių išvedus gautos informacijos vidurkį. Todėl būtina, kad visos molekulės būtų sustingdytos toje pačioje padėtyje (Clegg, 2015; Nogales, 2015). Šiuo atveju gali padėti arba kristalizacija, kurios metu visos molekulės, formuodamos kristalą, išsidėsto viena šalia kitos atkartodamos viena kitą, arba greitas užšaldymas, kaip krioelektroninės mikroskopijos atveju. Būtent tada – gavus vienintelį kadra – tenka pasitelkti vaizduotę ar matematinį modeliavimą, kurie leistų suprasti, kaip molekulė juda ir keičiasi“ (Gasiūnas, 2018, p. 51).

Hibridinė kūryba meta iššūkį objektui ir kviečia XXI amžiuje grįžti atgal prie daiktų, panašiai kaip XX a. pradžioje kvietė fenomenologija ar konceptualusis menas. Atvirumas daiktams reiškia „egzistencinės visumos talpumą“ (Kačerauskas, 2008, p. 264). Konceptualaus meno kūrėjai siekė priartėti prie daiktų per idėjos prioritetizavimą. M. Duchamp'as savo kūryba (pisuaras pavadintas *fontanu* ir kiti kūriniai) pozicionavo idėją aukščiau už konkretų objektą. Jis tvirtino, kad „idėjos turi būti pirmesnės, ir tik joms esant turėtų būti svarstoma, koks pavidalas geriausiai tinka joms išreikšti. Savo mintį jis išreiškė kaip kūrinį parodydamas pisuarą ir pakeitė meną taip, kad buvo nustota manyti, jog šis sietinas vien su paveikslais ar skulptūromis (...) grožis mene nebebūtinai buvo svarbiausias dalykas: svarbesnės tapo idėjos“ (Compertz, 2015, p. 307).

Šiuolaikiniame moksle vaizduotės konkurentas yra siekis kontroliuoti. P. H. Diamandis ir S. Kotler'io požiūriu, mes turime blogą įprotį viską kontroliuoti, todėl kur kas optimistiškiau vertiname dalykus, kuriuos manome gali kontroliuoti turimos informacijos pagrindu. Nobelio premija paskirta D. Kahneman'ui (2011) ir N. N. Taleb'ui (2007), kurie savo darbuose moksliskai įrodė, kiek daug mūsų priimamuose sprendimuose šališkumo, euristikos ir dėl informacijos gausos, ir dėl psichologinių mąstymo veiksnių. Jeigu iki šiol mokslo varomoji jėga buvo ir iš dalies tebėra informacijos trūkumas, tai šiuolaikiniam ir ateities mokslui aktualu spręsti informacijos pertekliaus problemą.

M. Nielsen'as prognozuoja, kad mokslo ateitis priklausys atvirajam mokslui, kur įprastą bendradarbiavimą keis kolektyvinio intelekto, sumodeliuoto išvalgumo, duomenų valdomo intelekto platformos („Galaxy Zoo“, „eBird“, „Kasparovas prieš pasaulį“, „Milijonas pingvinų“ ir kiti projektai). Tai kokybiškai naujas mokslinis pažinimas, hibridinio mąstymo modeliais.

Vis dėlto kai kuriose srityse žmogaus mąstymo vaidmuo vis dar išlieka nepakeičiamas. Knygų leidykla „Penguin“ 2007 m. vykdė projektą, siekdama sukurti romaną, naudojantis *vikiprogramą*. Į šį projektą įsitraukė 1500 rašytojų, bet romanas nebuvo toks sėkmingas, kaip enciklopedija ar kiti žinynai.

Tikėtina, kad hibridine kūryba grindžiamos naujosios mokslo kategorijos stiprins vizionierišką mąstymą, kuris padės atsiriboti nuo „nėra jokios alternatyvos“ (NĖJA) naratyvo, kylančio iš to, jog daugybę reiškinių sudaro viena kitą paneigiančios savybės ir ypatybės, kas formuoja alternatyvos neturėjimo ir neįmanomumo priedangą (Donskis, Baumanas, 2017). Anot mokslinės žurnalistikos tyrinėtojo M. Ridley'aus, šiuolaikinėje visuomenėje „žmonės laikosi įsitvėrę blogų naujienų kaip patogaus supamojo krėslo“ (cit. remiantis Diamandis, Kotler, 2012, p. 57), o tai trukdo judėti į priekį.

Apšvietos epochos pagimdyta drąsa aptarnauti savo intelektą atvedė į aklavietę, kur aptinkame politiką be politikos, technokratiją apsimetus demokratija, į simbolines konstrukcijas redukuotą būtį. Hibridinė kūryba nurodo į žmogaus norą kurti savo būties-čia aplinką, užpildant ją egzistenciniu buvimu. Tai savotiškas mokslo perkūrimas, kai hibridinė kūryba apsaugo nuo svarstymo, kaip kartojimo, ir kūrybos, kaip gamybos. Hibridinė kūryba turbūt bus optimaliausias būdas siekti prognozuojamų kardinalių pokyčių, kai mokslo kūrimas per ateinančius dvidešimt metų pasikeis labiau, nei tai įvyko per pastaruosius 300 metų. Be to, per ateinančius 50 metų pačiame moksle įvyks daugiau pokyčių nei per praėjusius 400 metų (K. Kelly, cit. remiantis Nielsen, 2014).

Rita Vaičekauskaitė

Literatūra

- Baumanas, Z., Donskis, L. (2017). *Takusis blogis*. Vilnius: Versus Aureus.
- Barnett, R. (2013). *Imagining the University*. USA, Canada: Routledge.
- Braidotti, R. (2013). Posthuman Humanities. *European Educational Research Journal*, Vol. 12, No. 1, p. 1–19.
- Carolan, M. S. (2006). Science, Expertise, and the Democratization of the Decision-Making Process. *Society and Natural Resources*, Vol. 19, No. 7, p. 661–668. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1080/08941920600742443>
- Compertz, W. (2015). *Ar tai menas? 150 modernaus meno istorijos metų*. Vert. į liet. k. Vilnius.
- Černiauskaitė, N. (2018). Perbraižant vaizduotė ribas. In K. Sabolius (sud.). *Materija ir vaizduotė. Hibridinė kūryba tarp meno ir mokslo*, p. 94–109. VU leidykla.
- Daujotytė, V. (2003). *Literatūros fenomenologija*. Vilnius.
- Diamandis, P. H., Kotler, S. (2012). *Gausos amžius. Ateitis geresnė, nei manote*. Vert. į liet. k. Vilnius: Alma littera.
- Edwards, D. 2008. *Artscience. Creativity in Post-Google Generation*. Harvard University Press.
- Fuller, S. (2000). *The Governance of Science: ideology and the future of the open society*. Open University Press.
- Gasiūnas, G. (2018). Vaizduotės ir atsitiktinumo reikšmė gyvybės mokslų tyrimuose. In K. Sabolius (sud.). *Materija ir vaizduotė. Hibridinė kūryba tarp meno ir mokslo*, p. 46–59. VU leidykla.
- Feyerabend, P. (1975). *Against Method*. New Left Books.
- Kačerauskas, T. (2008). *Tikrovė ir kūryba. Kultūros fenomenologijos metmenys*. Vilnius: VGTU leidykla.
- Latour, B. (2004 [1991]). *Mes niekada nebuvome modernūs*. Vert. į liet. k. ALK: Homo Liber.
- Mažeikis, G. (2015). Kūrybinė klasė ir industrijos kritinės teorijos požūriū. *Komunikuoti kultūrą: institucijos, strategijos, auditorijos*. Kolektyvinė monografija. Kaunas, p. 25–84.
- Nielsen, M. (2014 [2011]). *Atradimai kitaip. Nauja tinklų mokslo era*. Vert. į liet. k. Vilnius: Eugrimas.
- Sabolius, K. (Sud.) (2018). *Materija ir vaizduotė. Hibridinė kūryba tarp meno ir mokslo*. VU leidykla.
- Šliogeris, A. (2011). *Transcendencijos tyla*. Vilnius: Margi raštai.
- Jatautas, M. (2018). Sintetinė biologija kaip kūrybos forma. In K. Sabolius (sud.). *Materija ir vaizduotė. Hibridinė kūryba tarp meno ir mokslo*. VU leidykla, p. 60–75.
- Puslys, D. (2017). *Apie žmogų, laisvę, prigimtine nuodėmę ir prisukamą apelsiną*. Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-04-24-donatas-puslys-apie-zmogu-laisve-prigimtaine-nuodeme-ir-prisukama-apelsina/99741>
- Valantiejus, A. (2007). Sociologijos istorija. *Sociologijos filosofija*, T. 1. Vilnius.
- Valantiejus, A. (2004). *Kritinis sociologijos diskursas*. Vilnius.